

УДК 930.85 (477.83-25:477.83/.860"13/20")
DOI: 10.33402/ukr.2022-36-256-274

Роман ГОЛИК

*доктор історичних наук
старший науковий співробітник відділу нової історії України
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3123-1920>
e-mail: roman_holyk70@ukr.net*

СИСТЕМА, МОЗАЙКА, КАЛЕЙДОСКОП: МОВНА, ЛІТЕРАТУРНА ТА КУЛЬТУРНА ІСТОРІЯ ЛЬВОВА Й ГАЛИЧИНИ ЯК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Порушено питання методологічних підстав і синтезу досліджень Львова й Галичини. Досліджено, як на різних етапах розвивалися й розвиваються зараз львовознавчі та галичинознавчі студії, окреслено мапи вивчення Львова й Галичини: від текстів старшого покоління дослідників цієї проблематики XIX – середини XX ст. до праць науковців кінця XX – початку XXI ст. Визначено тематичні ніші цієї мапи: студії над соціальною історією, мовою, літературою, книжною культурою та іншими феноменами. Наголошено на інституційно-професійному поділі досліджень, існуванні інформаційних бар'єрів між філологами, істориками, лінгвістами і культурологами; україністами, полоністами, германістами, спеціалістами з історії культури Центрально-Східної Європи тощо.

Коротко проаналізовано світовий та український досвід побудови комплексних схем історії міст і регіонів як соціальних, мовних, культурних, літературних центрів, а також підходи до написання різного типу історій мов та літератур як соціальних явищ. Зроблено теоретичну спробу змодельовати й об'єднати різні виміри соціальної, культурної, мовної, літературної історії Львова й Галичини загалом. Зазначено, що початки цієї комплексної й ускладненої історії треба виводити з книжно-літературної спадщини, соціальної і політичної історії середньовічної «Прото-Галичини» та Львова. Її описано крізь призму руської (української) традиції на першому етапі й поступового розриву з цією традицією, її латинізацією, германізацією та полонізацією після 1340-х років. З'ясовано специфіку пізньосередньовічної та ранньомодерної історії Руського воєводства, роль руської (української), польської та інших книжних культур у функціонуванні тогочасного соціуму. Виявлено взаємовпливи між латинською та поствізантійською культурними спадщинами Львова й краю у цей період.

Простежено основні зміни в розвитку культури, мови, літератури та книжної продукції в контексті австрійського Львова і новоутвореної Галичини й Володимирії після 1772 р. і до 1918 р. Накреслено основні характеристики розвитку мовної та культурної ситуації Львова й регіону в час Першої світової війни та міжвоєнний. Звернено увагу на глибинні трансформації в етносоціальній, культурній, мовній і літературній сферах життя міста під час та після Другої світової війни. Розкрито

й порівняно основні параметри радянської та пострадянської мовної, культурної, літературної ситуацій.

Ключові слова: Львів, Галичина, історія, мова, література, культура.

Місто/край як текст і місце творення текстів – актуальна проблема на стику літературознавства, (соціо)лінгвістики й історіографії. Львів та вся Галичина як особливі пункти на перехресті народів і культур – вигідні об'єкти для міждисциплінарних студій. Багатомовність, багатокультурність та «багатолітературність» міста й регіону (особливо в діяхронному плані) давно привертають увагу літературознавців, лінгвістів та істориків, а тому майже аксіоматичні. Однак невирішеною залишається низка питань. Зокрема, за якою моделлю можна синтезувати й синхронізувати мовну, культуру та літературну історію міста й краю як полілог мов, культур і літератур? Мета статті – проаналізувати досягнення в галузі львово- й галичинознавства, й розглянути перспективи їх синтезу й синхронізації, накладаючи уявну мапу дослідженого на карту наукових перспектив та взявши за основу мовно-літературний аспект.

Мапа досліджень: сучасні українські наукові студії. Ментальну мапу студіювання мов, літератур і культур на території Львова й Галичини формують (щонайменше) два великі дослідницькі масиви: філологічний, поділений на лінгвістичну, літературознавчу та фольклористичну парадигми, та історичний, зосереджений довкола історії книжної культури й (меншою мірою) соціальної історії письменства, історії мистецтва тощо¹. У літературознавчій парадигмі можна виділити кілька напрямів. Серед них, зокрема, студії руського та польського літературного Львова середньовіччя й раннього Нового часу, однак вони все ще не надто розбудовані. Літературний Львів XIX–XX ст. має більшу й ширшу традицію вивчення². Студії над львівським міським фольклором представлені відносно меншою кількістю публікацій³. Мовне поле львово- й галичинознавства також досліджене неоднорідно⁴.

¹ У статті названо лише імена дослідників, які займаються вказаною проблематикою. Детальну бібліографію та її аналіз див.: Голик Р. Й. Культурна пам'ять і Східна Європа: писемна культура та формування суспільних уявлень в Галичині. Львів, 2015. С. 20–42.

² У працях Миколи Ільницького, Григорія Грабовича, Стефанії Андрусів, Данила Ільницького, Івана Лучука, Тимофія Гавриліва – з українського боку, Марії Кланської (Maria Kłafska), Катажини Котинської (Katarzyna Kotyńska) та Ольги Гнатюк (Ola/Aleksandra Hnatiuk) у польському науковому дискурсі й Алоїза Вольдана (Alois Woldan) – в австрійському. Щодо Львова див.: Ільницький М. Драма без катарсису: Сторінки літературного життя Львова першої половини XX століття. Львів, 1999. Кн. 1; Ільницький М. Драма без катарсису: Сторінки літературного життя Львова другої половини XX століття. Львів, 2001. Кн. 2. Щодо Галичини див.: Письменство Галичини в міжкультурній взаємодії / упоряд. Т. Гаврилів. Львів, 2015.

³ Передусім дослідженнями Єжи Габелі (Jerzy Habela) та Зофії Курцової (Zofia Kurzowa) (польський), Ольги Харчишин й Романа Кирчіва (український фольклор Львова).

⁴ У польській лінгвістиці мовна ситуація Львова стала предметом наукових студій уже доволі давно – щонайменше від праць Зофії Курцової та Ельжбети Смулкової (Elżbieta Smulek/Smułkowa), Юзефа Косця (Józef Kości), а з другого боку, Януша Рігера (Janusz Rieger) та його учнів. Натомість в українстиці її репрезентують публікації Міхаеля Мозера (Michael Moser), Наталії Хобзей, Ганни Дидик-Меуш, Тетяни Ястремської, Ксенії Сімович, Галини Сікори та Людмили Підкуймухи, Олени Гузар, а також давніші праці Михайла Лесіва, Софії Рабій, Марії Пшепорської, Ярослава Рудницького й ін. Водночас українське мовознавство сконцентроване

Історія Львова та історіографія історії Львова мають чи не найбільшу традицію⁵. Проте інтерес соціальних істориків, істориків культури до мовної та літературної тем (наприклад, в окремих працях Вільяма Ріша (William J. Risch), Андрія Заярнюка), а істориків літератури та мови до власне історико-соціокультурних феноменів (як в Олі Гнатюк, Марка Андрейчика (Mark Andruczyk) все ще доволі невеликий. Можна стверджувати навіть про існування певних методологічних бар'єрів, що досі відокремлюють львовознавців: філологів, істориків, лінгвістів і культурологів (в одній площині) та україністів, полоністів, германістів, спеціалістів з історії культури Центрально-Східної Європи (в іншій).

Мапа моделей: світовий та український досвід. Щонайменше з часу публікації «Осени середньовіччя» Йохана Гейзінги (Johan Huizinga)⁶ між істориками, філологами (а частково й мистецтвознавцями) триває дискусія: чи та як можна вписувати історію літератури й мови в історичний контекст⁷? У світовій та українській лінгвістиці існує кілька типів історій літератури і функціє різне розуміння того, що таке література взагалі. Більша частина «літературної історії» – масштабні історичні наративи, які склалися ще у XIX – на початку XX ст. Переважно зорієнтовані на схеми, які пропонує історія естетики, точніше історія літературних стилів, напрямів, методів. В одних випадках такі історії – поєднання традиційної схеми еволюції європейської естетики (від античності до постмодерну і постпостмодерну/метамодерну) з позитивістичною фактографічною канвою (датами, постатями, текстами, подіями окремої літератури чи всезагальною історією літератури), популярні в XIX – на початку XX ст. усезагальні (часто багатолістровані) історії літератури (тобто історії світової або ж європейської літератури), водночас частково також всезагальні історії мистецтва, культури загалом або книжно-писемної зокрема. Цю схему перенесли й на локальні історії красного письменства. Згодом

не так на вивченні історико-лінгвістичної урбаністики, як на проблемах говорів української мови сільської місцевості.

⁵ Від робіт Луції Харевічової (Łucja Charewiczowa) та Александра Чоловського (Aleksander Czołowski) в першій половині XX ст. до праць Ярослава Ісаєвича, Мирона Капрала, Ігоря Скочиляса, Володимира Александровича, Мар'яни Долинської, Ірини Замостяник, Ольги Гуль, Василя Кметя, Ореста Зайця, Оксани Вінніченко, Олени Аркуші, Мар'яна Мудрого, Ірини Орлевич, Віктора Голубка, Романа Генеги, Софії Дяк, Андрія Заярнюка, Казімежа Карольчака (Kazimierz Karolczak), Лукаша Томаша Сроки (Łukasz Tomasz Sroka), Анджея Бонусяка (Andrzej Bonusiak), Андреаса Каппелера (Andreas Kappeler), Гаральда Біндера (Harald Binder), Вільяма Ріша, Крістофа Міка (Christoph Mick) й Таріка Сиріла Амара (Tarik Cyril Amar). Поряд із ними Ярослав Ісаєвич, Яким Запаско, а згодом Богдан Якимович, Олександр Седляр, Микола Ільків-Свидницький, Едвард Ружицький (Edward Różycki) та його учні почали аналізувати історію книжно-писемної культури Львова як продукту історичних обставин. Див., зокрема: Charewiczowa Ł. *Historiografia i miłośnictwo Lwowa*. Lwów, 1938; Історія Львова: у 3 т. / редкол.: Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів: Центр Європи, 2006–2007. Т. 1–3; Долинська М. Львів: простір на тлі мешканців (XIII–XIX ст.). Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2014.

⁶ Huizinga J. *The Waning of the Middle Ages*. London, 1924.

⁷ Частина істориків бачила й бачить тут «філологічний міраж», інша ж з ентузіазмом залучає літературні твори до історіографічних досліджень. Однак проблема залишається відкритою – передовсім через різне розуміння того, чим є історія літератури для істориків та «літераторів» (тобто літературознавців). (Див.: Історії літератури: зб. статей / упоряд.: О. Галета, Є. Гулевич, З. Рибчинська. Київ: Смолоскип; Львів: Літопис, 2010).

межі таких студій звузилися. В окремих дослідженнях історико-естетичного типу⁸ центральними стають лише знакові, репрезентативні тексти, через які дослідник намагається показати естетичні форми епохи та літературні методи їхньої реалізації, творчий метод і письмо. Така історія текстів близька до історичної текстології, історії ідей та ментальності, але не збігається з ними. Близька до такої «історичної текстології» також історія т. зв. загальних місць, літературних шаблонів*. Поряд із «всезагальними історіями» світової й локальних літератур існують родові й жанрові історії літератури прози й поезії, драми, а всередині них – часткові історії роману, новели, оповідання, поеми або сонета тощо. Опубліковані також історії окремих текстів та їхніх авторів, історії їхньої літературної кар'єри, місця в літературному каноні. Це – мікроісторії на тлі історій літератури, значна частина яких заторкує проблеми поетики та риторики. Знову ж таки, лише частина таких досліджень тяжить до широкого історико-культурного контексту. Інша – ближча до діахронної лінгвістики тексту**. Важливим компонентом студій стає також історична географія мови, культури й літератури чи її окремих жанрів⁹. Ще частина світових та європейських історій літератур намагається вписати красне письменство в соціологічну картину циркулювання культури – як соціолінгвістика описує функціонування мови в соціумі***. Проблематичним залишається питання мовної діахронії та історії, їхніх взаємозв'язків у комплексі історії мови/мовної історії¹⁰. Сучасні постмарксистські та немарксистські соціології літератури зорієнтовані переважно на теорії конструювання дискурсів, рецепцію літературних текстів чи

⁸ Наприклад, у «Мімесісі» Еріха Авербаха (Erich Auerbach) («Mimesis. Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur», 1946).

* На матеріалі латинського середньовіччя прагнув вибудувати Ернст Роберт Курціус (Ernst Robert Curtius) з його книгою «Європейська література і латинське середньовіччя»/«Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter» (1948).

** При тому, що ближче дослідження до структурно-семіотичного чи лінгвістичного (наприклад, аналіз текстів у фольклористиці сюжетів Антті Аарне (Antti Amatus Aarne) або Володимира Проппа (Владимир Пропп), Клода Бремона (Claude Bremond) чи Альгірдаса Греймаса (Algirdas Julius Greimas), то більше віддаляється від історичного дослідження літератури, бо переходить у позачасову, панхронічну площину.

⁹ Moretti F. Atlas of the European Novel 1800–1900. London: Verso, 1998. 206 p.

*** Цих історій насправді не так багато, як традиційно-описових, і їхні автори або вивчають кругообіг текстів як інформаційних продуктів чи знакових упаковок (на зразок давнішої соціодинаміки культури Абраама Моля (Abraham Moles), або досліджують соціальний статус і дискурси продуцентів та споживачів цього продукту, літературні й читацькі кола як суспільні середовища, як Ян Станіслав Бистронь (Jan Stanisław Bystron), роль політико-ідеологічних чинників у формуванні та функціонуванні літератури. Частково такі історії близькі до соціології філософських ідей Ренделла Коллінза (Randall Collins) (див.: Collins R. The Sociology of Philosophies: A Global Theory of Intellectual Change, Belknap: Harvard University Press, 1998), частково – до соціології дискурсів Теуна Ван Дейка (Teun Van Dijk) та його школи. Популярні в середині–другій половині ХХ ст. марксистські соціології літератури Павла Сакуліна (Павел Сакулин), а згодом соціології роману Дьєрдя Лукача (Geörg Lukács) чи Люсьєна Гольдмана (Lucien Goldmann) поставили проблему залежності між економікою, соціумом, ідеологією та літературою надто гостро. Ці автори бачили в таких взаємозалежностях співвідношення бази, надбудови або ж шукали різні форми викривленої свідомості. Зрештою, це перетворилося на шаблон, який утратив свою привабливість.

¹⁰ Sanchez Carrión J. M. Las lenguas vistas desde la historia versus la historia vista desde las lenguas (o el giro copérmicano de un nuevo discurso social). *XI Congreso de Estudios Vascos: «Nuevas formulaciones culturales: Euskal Herria y Europa»*. Donostia, 1992. P. 89–143.

масивів текстів у руслі теорії соціолектів (як у соціолінгвістиці) або ж на модернізовану традиційну соціологію літератури.

Ще менш поширені хронологізовані історії красного письменства – історії літератури, вписані в історичну канву¹¹. Підхід авторів таких праць став чимось середнім між «чистою» історичною фактографією та «чистим» літературознавством*. Наразі існує щонайменше два підходи. Філологи розглядають літературний текст із погляду історичної поетики, структурного чи герменевтичного, лінгвістичного й текстологічного аналізів, біографістики, частково – історії читання та соціальної рецепції, сприймання літературних текстів. Натомість для сучасного історіописання літературні тексти, як і мовні практики, важливі в контексті нових чи відносно нових напрямів: історії ментальності, релігійності (духовних форм життя)¹². Приймимо за вихідний пункт, що література піддається діахронно-історичній класифікації, тому історія літератури у традиційному розумінні цілком можлива. У різних варіантах модерного історичного дискурсу література – це джерело реконструкції індивідуальних і суспільних очікувань, уявлень та переживань, емоційної атмосфери (з одного боку), матеріальної культури, побуту тої чи тої епохи (з другого). Стереометрична «культурна історія літератури» та мови мала би стати синтезом усіх цих тенденцій. Однак наразі це лише ідеал.

Доказ цього – українські історіографічний та історико-філологічний наукові досвіди. Впродовж XIX–XX ст. у цій сфері склалося кілька тенденцій чи напрямів. Один із них – умовно традиційний – це, власне, історії української літератури**. У

¹¹ Серед найвідоміших – «Нова історія французької літератури» (1989) (*A New History of French Literature* / ed. D. Hollier. 2 ed. Cambridge, Mass.; London, 1994). Кожен розділ і підрозділ цієї колективної роботи прив'язаний до певної дати в історії літературного процесу або життя його персонажів (авторів), однак їхній зміст не фактографічний, а радше культурологічно-узагальнювальний. Його центр – не постать, факт, подія, а загальна тенденція, до якої вони ведуть чи яку позначають.

* В Італії були опубліковані кілька книг зі серії «Історія літературних цивілізацій / “civiltà letteraria”» (античного Риму, Італії, Франції, Іспанії, Росії, а також України). Термін «літературна цивілізація» ближчий для істориків, аніж звичайний «література». Однак у більшості подібних текстів ідеться про літературу, на тлі якої з'являється цивілізація, а в інших – про цивілізацію/культуру, на тлі якої з'являється література. Натомість такі роботи, як «Західний канон» («*The Western Canon: The Books and School of the Ages*») Гаральда Блума (Harold Bloom), описують еволюцію літератури крізь призму її утвердження, ланцюжка її знакових постатей та книг, визнаних класичними серед художніх текстів.

¹² Таких, як історії ідей і концептів (Райнгарт Козеллек (Reinhard Koselleck)), історії повсякдення, історії емоцій (сміху та сліз), історії жінок й чоловіків, історії дитинства (як у роботах Філіпа Ар'єса (Philippe Ariès), історії читання і писання, книговидання. Щонайменше від «Метаісторії» («*Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*») Гайдена Вайта (Hayden White) саме історіописання почали аналізувати крізь призму риторики літературного дискурсу, як один із його варіантів, і розглядати як поетику нової історії, так і романтизму. Девід Перкінс (David Perkins) поставив ще складніше запитання: чи можлива історія літератури загалом, якщо багато її підставових категорій, термінів та понять тепер здаються дуже дискусійними? (Perkins D. *Is Literary History Possible?* Baltimore; London, 1992).

** Його започаткувала ще львівська «Історія літератури руської» Омеляна Огоновського, зосереджена на фактографічному й біографічному (чи прозографічному) викладі матеріалу. Її центральний стрижень – переказування сюжетів художніх творів на тлі детальних життєписів їхніх авторів і короткого історичного тла. Писана у контексті галицького народоства й просвітництва, «Історія...» О. Огоновського була першим повним синтезом еволюції української

першій половині ХХ ст. історії літератури, що розбудовували народовську схему, вже мали опрацьований загальноукраїнський літературний канон*, поряд з яким сформувався літературний канон русофілів**. Водночас у чомусь подібна (але обернено-симетрична «з класово-марксистських позицій») схема була відображена в історіях літератури міжвоєнної підрадянської України***. Натомість галицькі історії української літератури орієнтувалися на народовецький канон та історико-соціальний підхід до мистецтва****. Після 1939 р. і по 1944 р. з'явилися різні версії еволюції літературного процесу в Галичині*****.

літератури, куди на той час ввели красне письменство та публіцистику, а інколи навіть науково-популярні тексти й пресу. Цей підхід був використаний і в «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» Івана Франка (1910). Лапідарна, але насичена фактичним матеріалом, ця історія літератури чи не найпопулярніша серед істориків. При тім автор не забував ні тих, хто вже ввійшов до українського літературного канону, ні маловідомих авторів, звертаючи увагу і на масову культуру й письменство. Зрештою, ця книга була також формою втілення Франкової пам'яті, в якій утримувалася й систематизувалася велика кількість відомих і маловідомих постатей та текстів із Великої України й Австрійської, тобто Галичини, Буковини та Угорської Русі. Книга І. Франка була відзеркаленням загальноєвропейських тенденцій до створення популярних компактних історій національних літератур. Це виразилося в «Історії французької літератури» («Histoire de la Littérature Française») (1894) Гюстава Лянсона (Gustave Lanson), що з'явилася майже тоді ж, коли й Франковий текст.

* Він об'єднував літературу Наддніпрянщину й Наддністрянщину (від Несторового літопису до галицької літератури ХІХ ст.). Література Галичини була окремим сегментом цієї історії, що починався (орієнтовно) Галицько-Волинським літописом і через Маркіяна Шашкевича та «Руську трійцю» від до Івана Франка й «Молодої музи». Зрештою, один із «молодомузівців» – Богдан Лепкий – також укладав свої нариси українського письменства за цією схемою. Її застосовував й Олександр Барвінський, а розповсюдив Сергій Єфремов в «Історії українського письменства» (1919). Цей канон перекочував й у галицькі читанки, хрестоматії та шкільні підручники, передовсім до посібників Володимира Радзикевича. У Львові ж з'явилася «Історія української літератури» Михайла Возняка – своєрідний аналог складнішої для масового читача «Історії української літератури» Михайла Грушевського, який також розвивав таку схему.

** Він охоплював спільну давньоруську літературну спадщину, частину галицько-руського письменства ХІХ ст., зокрема твори романтиків кола «Руської трійці»: Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Івана Гушалевича, Миколи Устияновича, але акцентував передовсім на творчості свого промотора – Івана Наумовича та його послідовників у ХІХ–ХХ ст. Филипа Свистуна, Василя Ваврика. Ця лінія вписувала частину руської галицької літератури в «загальнооруський контекст», спочатку у праця Федора Арістова (Федор Аристов) (його незакінчені «Карпаторусские писатели»), а згодом – у короткому нарисі галицько-руської літератури («Краткий очерк галицко-русской письменности») Василя Ваврика, який фігурував і як Василій Ваврик.

*** У підручниках Володимира Коряка, Агапія Шамрая і Володимира Дорошкевича, де окремо йшлося про Галичину/Західну Україну.

**** Як у виданій уже в час Другої світової війни «Історії української літератури» (1941) Миколи Гнатишака. Її автор намагався відмежуватися від традиційної схеми та говорив про «староукраїнський стиль», візантійський стиль, український ренесанс, прагнучи довести свою розповідь до бідермайєру, романтики (романтизму), реалізму й «модерні» (модернізму). Частина цих підходів перекочувала й у галицькі підручники української поезики, стилістики й ритміки Володимира Дорошкевича (1923, 1924).

***** Більшість діаспорних історій літератури повторювали передвоєнні схеми, які запропонували Сергій Єфремов і Володимир Радзикевич. Частково це засвідчував енциклопедичний філадельфійський «Азбуковник» (1969–1973) – двотомний довідник за редакцією Богдана Романенчука, де історія літератури поставала у вигляді окремих гасел-концептів. Винятком була «Історія української літератури» Дмитра Чижевського, де домінувала віртуальна «осцилограма» монументальних/реалістичних та декоративних/орнаментальних/символічних стилів, що в діахронії змінюють один одного. Цю схему згодом скритикував Григорій Грабович, наголошуючи, що

У післявоєнній УРСР класичною була модернізована марксистська схема, яку застосовували вже в 1920–1930-х роках. Як і тоді, головним став паралелізм між естетичною, стильовою схемою та моделлю зміни суспільно-історичних стадій (феодалізм – капіталізм – соціалізм) і концепцією прогресивного розвитку літератури й культури (від літератури середньовіччя до соціалістичного реалізму)*. У літературознавстві цього часу не було акценту на галицьких аспектах української літератури**. На хвилі «перебудови» в кінці 1980-х років підходи почали змінюватися, повертаючи репресовані постаті, тексти й події у літературний канон. На цьому тлі роль львівсько-галицької складової була вже більш акцентована. Після 1991 р. ситуація вкотре змінилася. З'явилися кілька варіантів історії української літератури¹³ та проекти, присвячені історії літературного Львова й Галичини***.

літературний процес у синхронії різностильовий та неодномірний, відтак вона надто спрощена. Концепція ж Дмитра Чижевського не дуже апелювала до історичного контексту та не акцентувала на територіальних/регіональних особливостях розвитку літератури в Наддніпрянщині й Галичині. Попри це, вона стала зразком історико-стилістичного підходу до літературної історії.

* Відмінність полягала лише в тому, що послідовне застосування теорії базису й надбудови до літератури було тепер затушоване, як і концепція стадіальності, що нагадувала про лінгвістичну концепцію Миколи Марра (Николай Марр), яку після 1950-х років довелося забути. Так само з'явилося ідеологічне табу на імена письменників, про яких навіть в умовах УРСР 1920–1930-х років ще можна було писати.

** Свідченням цього стали тогочасні університетські підручники й академічна «Історія української літератури» за редакцією Олександра Білецького (1954) та «Історія української літератури: у 8 томах» за редакцією Євгена Кирилюка (1967–1971), хрестоматія з давньоукраїнської літератури за редакцією Білецького, підручники з «Історії української літератури» Павла Волинського, Івана Пільгуча, Федора Поліщука, «Давньої української літератури», а згодом Михайла Грицяя, Василя Микитася, Федора Шолома (1989), «Хрестоматії давньої української літератури» Олександра Білецького тощо. Частково все це стосувалося й польських історій літератури: від історій письменства Пйотра Хмельовського (Piotr Chmielowski), Константи Войцеховського (Konstanty Wojciechowski), Генрика Бігеляйзена (Henryk Biegeleisen) до синтез Юліуша Кляйнера (Juliusz Kleiner), Юліяна Кшижановського (Julian Krzyżanowski) та серії авторських томів історії польської літератури (зокрема Єжи Зьомка/Jerzy Ziomek), Чеслава Гернаса (Czesław Hernas), Генрика Маркевича (Henryk Markiewicz), які описували розвиток письменства часів ренесансу, бароко, романтизму, позитивізму тощо.

¹³ Від підручника з історії української літератури XIX ст. Михайла Яценка (1996), двотомної «Історії української літератури XIX ст.» (2005–2006) до колективної академічної «Історії української літератури: у 12 тт.» (2013– видання триває) за редакцією Віталія Дончика, три томної «Історії української літератури XX – поч. XXI ст.» (2013–2017) та десяти томної «Історії української літератури. Кінець XIX – початок XX ст.» (2013– видання триває) Юрія Коваліва, ґрунтованої на авторському баченні цього періоду. Одночасно з'явилися компактніші посібники та курси з давньоруської літератури та літератури бароко Ігоря Ісиченка, «Історія української літератури XI–XVIII ст.» Петра Білоуса, багато інших навчальних курсів і дослідницьких проєктів. Зрештою, у цей контекст вписується й одностомна «Українська літературна цивілізація» Оксани Пахльовської (Pachlowska O. *Civiltà letteraria ucraina*. Roma, 1998). Ця книга, попри певні зауваження, відіграла не лише роль підручника для студентів, які читають італійською, а й докторської монографії. Вона також внесла концепцію літературної цивілізації до арсеналу української історії літератури, водночас продовжуючи традицію синопсисів. Однак, за невеликим винятком, більшість із них була орієнтована на філологів-літературознавців, а не представників інших спеціальностей, зокрема й істориків.

*** Книги про літературний Львів XX ст. (Микола Ільницький), львівський текст міжвоєнного часу (Стефанія Андрусів), літературні міфологізації образів Львова й Галичини (Григорій Грабович, Катажина Котинська (Katarzyna Kotyńska)), формування образу Львова як письменницького простору («Львів – місто натхнення. Література»), мініісторія літератури у Львові (Іван Лучук) та

Отож підґрунтя для створення синтетичної літературної історії міста Львова й регіону (Галичини) існує. Однак виникає кілька проблемних питань: що таке література в синтетичному історико-філологічному сприйнятті? Що має описувати історико-філологічна синтеза: історію літератури або літератур у Львові й Галичині чи історію української літератури Львова й Галичини? Чим є історія літератури певного регіону і чим є національні літератури, що її творять? Зокрема, повторюючи за Леонідом Ушкаловим, можна задати й інше запитання: що таке сама українська література, в яку вписано нині літературну історію Львова й Галичини? Як і в якому обов'язі будувати таку синтезу? Очевидно, треба орієнтуватися на кілька моментів. Література в діячності – змінне поняття, і у ретроспективі її варто трактувати широко (у традиції ХІХ – початку ХХ ст.), розглядаючи красне письменство як частину комплексу книжно-писемної продукції. Підставою, предметом та об'єктом дослідження має стати саме красне письменство, вужче – висока література й літературний канон і його взаємодія з масовою літературою та культурою на тлі зміни мовних практик і соціально-політичних обставин.

Розгляд синтетично сприйнятої літературної продукції як комплексу можна здійснювати в різних площинах. Наприклад, розглядати історію міської і регіональної літератур як еволюцію національних у контексті історичного й мовно-культурного розвитку Львова та Галичини. При цьому історія української літератури, мови і культури міста й регіону має слугувати її осереддям. Проте, щоби сконструювати загальну модель літературної історії Львова й Галичини, потрібно відповісти на низку додаткових питань, специфічних для кожного історико-культурного періоду й історико-літературної епохи.

Літературна, мовна та культурна спадщини княжої «Прото-Галичини» й середньовічного і ранньомодерного Львова. Про початки літератури у Львові й на землях, згодом названих Галичиною, відомо мало. Первісна книжна культура тут з'явилася після християнізації Русі й була візантійською за походженням і церковнослов'янською за мовною формою*. Ця література княжої еліти й духовенства була лише частково доступною загалу, що користувався місцевою руською мовою чи її видозмінами. Таке письменство – радше тексти для слухання, а не читання. Проте воно стало підставою оригінальної книжної культури (з настінними графіті) та літератури, втіленої, зокрема, в руському літописанні¹⁴. Зрештою, у середньовічній Русі не існувало сучасного поняття літературного тексту, і це видно

проекти формування історії галицької літератури (Юрко Прохасько), функціонування літератури/літератур у полікультурній Галичині (Тимофій Гаврилів), образ Львова й Галичини в контексті антологічної історії української літератури (історія літератури в контексті історії книговидання (Ярослав Ісаєвич) та читання (Роман Голик) тощо.

* Очевидно, її склали перекладні «святі книги», тобто богослужбова релігійна література, яку свого часу описав Герхард Подскальський (Gerhard Podskalsky).

¹⁴ Літературний Львів у Галицько-Волинському літописі (ГВЛ) має свій вихідний пункт – умовний 1256 р. – час пожежі Холма, яку буцімто було видно аж звідси, та ще кілька згадок у наступні роки, де про нього мовиться в контексті татарської інвазії радше як про місто-жертву, хоча його історичне значення, очевидно, було більшим. Із літературним Галичем і галичанами складніше, бо літописних звісток про регіон більше, і частина з них походить із домонгольського літописання під 1097 р. Наприклад, виділяють «Повість про осліплення Василька Ростиславовича (Василька Теробовльського)», що має риси літературного тексту.

з тих самих літописів*. Так чи так, а літописний текст, у якому вперше згадано Львів, є синкретичним, строкатим, компілятивним, неповним, анонімно-авторським, настільки ж історичним, настільки й літературним (у нашому розумінні) твором, призначеним не для «безмовної більшості», а для освіченої меншості – князів, політичних еліт, духовенства**. Руська писемна культура княжої Галичини збереглася фрагментарно, а самі галицько-волинські землі були поступово інкорпоровані в польський політичний простір, щоби стати там Руським та Белзьким воєводствами. Це означає, що література Львова до 1340-х років і після них пережила глибокий розрив, хоч традиції руської книжності, а згодом пам'ять про неї, збереглися. Політична історія вплинула на місцевий соціум, змінила його політичні еліти і трансформувала культуру та літературу. XIV – перша половина XV ст. на літературній мапі Львова й Русі загалом виглядає мінімалізмом руської писемної культури, витісненням її іншими, німецькою та польською, культурами, і заміною руської та церковнослов'янської латинською, очевидно, й німецькою, а згодом польською. У Львів і Русь прийшли нові мови й культури. Давня, переважно релігійна й актова писемна руська (за мовою), що прийшла з ортодоксального Сходу, зіштовхнулася з новими латинського Заходу. Моноісторія руської літератури, мови та культури уступала місце «плюрі-історії» літератур, мов і культур міста й регіону. Поява друкованої книги також змінила соціальну циркуляцію та рецепцію літератури. Це спричиняє низку проблем, щодо яких поки нема наукового консенсусу***. Водночас

* Тому літопис, який у XIX ст. назвали Галицько-Волинським, – частина більшого зводу, збереженого в низці списків пізнішого часу (Іпатський, Хлебніківський, Марка Бундура). Якраз цей уривок літописного зводу первісно був неатрибутований хронологічно, його часова сітка нанесена пізніше й довільно. Структура та авторство цілого тексту, навіть його первісне призначення як можливого відголоску генеалогічного літописання (літопису княжого роду Романовичів), також відносні. У літописі вбачають різножанрові мікротексти: від воєнних повістей до житій. Хоч переважно говорять про галицьку й волинську частини, лінгвіст Антон Генсьорський виділяв близько п'яти, написаних різними авторами в різний час і різних місцях. Частина цих авторів, на його думку, походила з Галича та Перемишля, можливо (через зростання ролі Львова), серед них були й львівські. Можливо, його первісний варіант сформовано саме у Львові, але ні заперечити, ні підтвердити таку візію не можна. Тут проходить також певний кордон між концепціями істориків та філологів-медієвістів. Перші вважають, що перед ними – історичний документ, другі (Богдана Криса, Назар Федорак) бачать і художній наратив, плід культурної пам'яті та літературної уяви. Одні розглядають його дійових осіб як історичних персонажів, інші бачать у них літературних героїв. Сучасні історики-конструктивісти простежують середньовічний наратив, історична правдивість якого сумнівна, а будова й походження – невизначені.

** Його можна лише відносно назвати зразком середньовічного стильового монументалізму, про який говорив Д. Чижевський: творячи й допасовуючи одні звістки до інших, автори зводу користувалися власним естетичним інструментарієм і письменницькими прийомами. Треба зазначити, літопис важко співвідносити з рештою культури середньовічної «Прото-Галичини» (грамот, збережених церковних книг, настінних написів, іконописом, архітектурою, матеріальною культурою), адже більшість наших відомостей про край у княжу добу, його архітектуру та культуру походять, власне, з цього літописного тексту. У ньому, як у дзеркалі, відобразилися фрагменти читацьких преференцій освічених жителів княжого міста, зорієнтованих передовсім на візантійські культурні зразки і київську християнську традицію.

*** Зокрема, чи може вважатися одним із пунктів відліку цього нового етапу «Прогностична оцінка поточного 1483 р.» Юрія Дрогобича (Котермака, Георгія з Русі)? Цю першу друковану книгу автора з Русі, опубліковану в Римі 1482 р., супроводжував латинський віршований вступ. Уважати її руською книжною спадщиною можна тільки частково: цей астрологічний трактат був частиною італійської, а не польської чи руської книжної культури. Етноконфесійна ідентичність

зрозуміло, що поява латиномовної літератури*, автори якої були географічними «руси́нами», «роко́соло́нами» й «сарматами», збільшує кількість авторів, які так чи так тяжіли до Львова або до Руського воеводства**. Водночас ранньомодерна література краю у чомусь нагадувала тогочасну львівську архітектуру: її стилістичні особливості та частина сюжетів були повторенням, реплікою західноєвропейських аналогів. Вона з'явилася в контексті нової писемної культури та соціальної структури тогочасного Львова й передмість***.

Панегірики та «Просфонема» (1591) зі середовища Львівського братства, а також твори тих, хто так чи так був до нього близьким (Памви Беринди, Йоаникія Волковича, Гаврила Дорофіївича, Кирила Транквіліон-Ставровецького), формували альтернативну латинській мовно руську і конфесійно православну літературну традицію****. Суспільний контекст появи львівських та загалом руських текстів цього часу доволі непростий*****. Також важливу, ще не повністю досліджену роль самого Юрія Дрогобича також невизначена. Хоча видно, що Львів, Дрогобич і Русь таки залишалися у фокусі уваги цього автора.

* Відомої з досліджень Віталія Маслока, Володимира Литвинова, Мирослава Трофимука, Людмили Шевченко-Савчинської.

** Отож етапами літературного розвитку Львова й Русі прямо й опосередковано стає і 1509 р., коли у Відні опубліковані панегірики Павла з Кросна (Paweł z Krosna), і тексти Станіслава Оріховського (Stanisław Orzechowski/Oriochovius) 1540-х років, і «Censtochova» 1568 р., «Vita divi Stanislai Costali» 1570 р., і тексти Григорія зі Самбора/Григорія Самборчика з Русі, і «Роксоланія» Себастьяна-Фабіана Кльоновича (Sebastian Fabian Klonowic), і друкована у Львові «Епіталама» Симона Пекаліда (Szymon Pekala), «Ідилії» Симона Симоніда – Шимона Шимоновича (Szymon Szymonowic), «Ідилії нові руські та Роксоланки, або руські панни» 1662 р. та інші твори Бартоломея й Шимона Зіморовичів (Bartłomiej Zimorowic), але передусім Зіморовичів «Потрійний Львів» (1640-ві роки) – текст ерудита-книжника XVII ст. про Львів і Русь.

*** Частково це література для патриціату й духовенства, що формувалася у середовищі львівського магістрату (як у випадку Зіморовича), красне письменство, що існувало й розвивалося поряд із міськими книгами, заповідями, індивідуальними записками, щоденниками й епістолярієм міщан – з одного боку, та релігійною й науковою книжністю – з другого. Вона поставала у специфічній атмосфері міста, поділеній на нації й стани, настільки ж розділені бар'єрами та стереотипами, наскільки поєднані життям усередині міських мурів або на передмістях. Ця книжність вписувалася у контекст ренесансної Камп'янівської ратуші, ринкових і середринкових кам'яниць Лоренцовича, палацу Бандіnellі, перебудованої готичної Латинської катебри та каплиці Кампіанів та Боїмів (1609–1615), що втілювали релігійний піетизм львівських міщан XVII ст.

**** Вона черпала теми та сюжети водночас із грецьких і церковнослов'янських переказів Святого Письма, поствізантійської світської традиції та латинських зразків, проти яких вони нерідко були налаштовані. Естетика цієї книжності – естетика Руської вулиці, Волоської церкви і Корняктової вежі. Вона репрезентувала виразно конфесійно забарвлену літературу, якої потребувала столиця Русі. Натомість на периферії цієї літературної традиції побутовала апокрифічна книжність. Водночас, наприклад, тексти Кирила Транквіліона Ставровецького частково балансували між апокрифом й офіційним християнством. Література етноконфесійно руського Львова була лектурою Руської вулиці та передмість й охоплювала дуже різношерсті тексти: від геральдично-емблематичної поезії до т. зв. Львівського літопису 1640-х років, який став начебто антигезою белетризованому епістолярію Самуїла Кушевича (Samuel Kuszewicz) й оповідає його сучасників про козацький наступ на Львів 1648 р.

***** Наприклад, Львівський літопис XVII ст. можна вважати текстом львівського (хай і тимчасово) міщанина, а можна, як твердив Михайло Грушевський, – твором людини, яка лише збирала тексти про Львів. Погляди більшості латиномовних авторів-рутенців, як зауважив колись Ігор Шевченко, також спрямовувались на Львів як столицю Русі. Однак частина з них не була львів'янами або ж була ними ситуативно, а частина книжок львів'ян виходила й поза Руським воеводством. Умовно львівським руським письменником можна вважати афонського полеміста

відігравав пізньосередньовічний і ранньоновітній Перемишль та його книжники й священники, які також були тогочасними письменниками*. Так чи так, цю літературу можна розглядати як хронологічно (XV–XVI, XVI–XVII та XVI–XVII ст.) і географічно диференційований феномен і бачити в ній риси ренесансного та барокового письма, на якому і з якого згодом виростає науковий дискурс Просвітництва (наприклад, «Nowe Ateny» – львівська енциклопедія Бенедикта Хмельовського (Benedykt Chmielowski) 1746 р.)**. Поряд із польською та руською формувалася й трансформувалася і єврейська писемна традиція***. Саме цей час уже чітко став відокремлювати рукописну традицію, що поволі відходила в минуле, та друки, за якими було майбутнє. Водночас на перехресті цих традицій формувалися основи модерної масової літератури (від книг про віщування, астрологію, магію до пригод), якою цікавилися пересічні читачі.

Галичина та Львів: австрійський час. 1772 р., що перетворив політичну та літературну Русь на Галичину, спричинив новий частковий розрив і дав початок новій (чи відносно новій) книжно-писемній традиції Львова та краю, зорієнтованій на нову столицю (Відень) й австрійську книжну традицію. Проте треба зауважити, що місцева література XVIII – початку XIX ст. майже невивчена, тож говорити про міру й форми її оновлення наразі рано. Однак зрозуміло, що початково вона була доволі специфічною. Тексти німецьких урядників, які говорили й писали німецькою, певний час були відокремлені від руських і польських. Натомість частина руських панегіричних творів цього часу були латино- й польськомовними, і їх репрезентував не лише (а інколи – не так) Львів, як Перемишль****. Світська література руського й польського Львова кінця XVIII – першої третини XIX ст. концентрувалася і довкола місцевої періодици*****. Її авторами стали інтелігенти,

Івана з Вишні з його «Книжицею» та «Зачапкою» – наскільки цей анахорет контактував із Руським воєводством і полемізував із латинським Львовом та дискутував із руським. І навпаки, географічно львівськими ставали тексти нельвів'ян, наприклад, Мелетія Смотрицького або Йоанікія Галатовського.

* На зразок руського єпископа й автора барокового «Катехизму» Інокентія Винницького, який, зрештою, помер у Львові.

** Злам XVII–XVIII ст. приніс у літературу також записи руського фольклору (зокрема у рукописній збірці Михайла Гунашевського в складі архіву Ставропігійського братства, рукописному збірнику з с. Хітар на Львівщині тощо), а також із друкованих джерел почав поширюватися т. зв. фейкlor, анонімні пісні літературного походження, які згодом стали сприйматися як усна народна творчість (наприклад, коляди з почаївського «Богогласника», що відображали західну чи унійну традицію).

*** Ортодоксальне єврейське письменство тут ґрунтувалося на Торі, Талмуді, Агаді, натомість нові, зокрема хасидські, тексти були сконцентровані наколо напівлітературних творів про Бешта (Ізраєля бен Елізера (רזעילא בן לארש), Баала Шем Това (בטש מש לעב לארש)).

**** Зрештою, саме перемишльське середовище єпископа Івана Снігурського в середині XIX ст. було одним з осередків руської літератури, знаком чого став згодом альманах «Лірвак з над Сяну» та інші твори руського галицького романтизму й бідермейєру.

***** Преса змінила літературний простір колишньої столиці Русі та решти краю. «Gazeta Lwowska» (з 1811 р.), «Rozmaitosci», «Pszczola Polska» Валенти Хлендовського (Walenty Chłędowski), альманахи ставали майданчиками для проб пера – як в польському, так і в руському середовищі. Тут інтелектуали, а частково й аристократи, публікували історичні повісті та оповідання, описи подорожей, звичаєві замальовки. Поява «Зорі Галицької» 1848 р. також була літературною подією, адже саме на її шпальтах, а потім й інших руських газет руські священники як протоінтелігенти ставали руськими авторами – вченими/письменниками.

письменники в оновленому значенні того слова, тобто автори і художніх творів, і публіцистичних есеїв, і наукових розвідок, теж часто написаних у руслі ідеології романтизму*. Водночас у руській та польській галицькій літературі цього періоду, крім автора й редактора, важливу роль зайняв цензор. Тому доля галицьких книг була нерідко такою ж непередбачуваною, як і їхніх авторів**.

«Весна народів» 1848 р., а згодом друга половина XIX ст., зробила літературний процес у Львові та Галичині різновидом суспільно-політичного життя, а літературні напрями – варіантами літературних партій. У польській частині австрофільський дискурс уступив місце польському національному, у якому певний час боролися демократичне й аристократичне крила. Єврейська літературна традиція в Галичині також опинилася перед вибором: писати німецькою, польською і адаптуватися до відповідних спільнот, обрати ідиш, який вважали «жаргоном», чи відновлювати спілкування гебраїською/ідишем як мовою традиції¹⁵. Так, руське письменство, як і його автори (інтелігенція та духовенство), поділилися на народо-вську й русофільську частини***. Тут йшлося про елітарну літературу¹⁶, що мала порушувати глобально-суспільні проблеми, будувати національну й соціальну свідомість, підвищувати естетичну вразливість і до якої підходили з відповідними

* Письменниками того часу частково вважали й історіографів, як-от Ігнаці Ходнінцького (Ignacy Chodynicki) (у польському середовищі), Садока Баронча (Sadok Barącz у польсько-вірменському), Дениса Зубрицького, Антона Петрушевича, Ізидора Шпараневича – в руському (українському) тощо.

** Це доказала доля «Русалки Дністрової» 1837 р. – твору колишніх львівських семінаристів із «Руської трійці», які змушені були видавати свою антологію поза межами Галичини. Зрештою, частина руських галицьких текстів виходила й у Відні і звідти поверталася у Львів, у Галичину. Доля священника й письменника Маркіяна Шашкевича продемонструвала інший парадокс: людина, яку згодом вважали зачинателем руського літературного життя у Львові та Галичині, так і не стала повноправним львів'янином. Долі Якова Головацького, Івана Вагилевича після 1848 р. – відносно сприятливі, бо вони таки стали письменниками галицької столиці. Інша справа, що з різних причин їхня «львівська» діяльність у підсумку не допомогла, а радше зашкодила обом.

¹⁵ Shmeruk Ch. *Historia literatury jidysz*. Wrocław: Ossolineum, 1992; Wexler P. *Yiddish – The Fifteenth Slavic Language. A Study of Partial Language Shift from Judeo-Sorbian to German*. *International Journal of the Sociology of Language*. 1991. Nr 91. S. 9–150; Geller Jidysz – język Żydów polskich. Warszawa, 1994.

*** Русофільська лінія жила класикою золотого й срібного віку російської літератури та частково орієнтувалася на російську мову, хоча її адепти опиралися, зокрема, й на твори місцевих авторів, передовсім Івана Наумовича та Івана Гушалевича. Народовецька лінія, що прийняла український/малоруський літературний канон на чолі з «Енеїдою» Івана Котляревського й «Кобзарем» Тараса Шевченка, зрештою дала і Данила Тянячкевича, і Олександра Барвінського, і літературу оповідань та фейлетонів «Правди», «Зорі», «Діла», а в наступних поколіннях – Івана Франка, Михайла Павлика, Василя Стефаника, Марка Черемшину, письменників «Молодої музи», а відтак українських галицьких письменників загалом. Усі вони були галичанами, хоча не всі – мешканцями Львова: столиця була для них метою, яку вони хотіли досягнути, але не завжди це їм вдавалося. Приклад – творчість Івана Франка як осердя русько-українського літературного Львова і Яна Каспровича (Jan Kasprowicz) як виразника естетичних пошуків польського.

¹⁶ Микола Ільницький та Агнешка Матусяк (Matusiak Agnieszka Gabriela) показали що, «Молода муза» була сформована як самостійний феномен, однак у контексті львівської сецесії як аналога «Молодої Польщі», краківської богемі з-під «Zielonego balonika». Отже, спробою творити літературу й читання для еліт, а не для народу/простолюду. Matusiak A. *W kręgu secesji ukraińskiej. Wybrane problemy poetyki twórczości pisarzy «Młodej Muzy»*. Wrocław, 2007.

мірками*. Австрійська львівська/галицька література пройшла довгий шлях від просвітництва й романтизму до сецесії та постсецесійного позитивізму, від літератури провінції до літератури автономії. Вона поширилася і на Буковину, і на простори еміграції – її географія розширювалася. Хоча саме австрійський час диференціював чоловіче та жіноче письмо, дискурс феміністичної емансипації (Наталія Кобринська, згодом Костянтина Малицька).

Галичина й Львів: міжвоєнний час. Велика війна 1914–1918 рр. і кінець Австро-Угорської монархії спричинили новий політичний розрив із новими щоденними фінансово-економічними реаліями¹⁷. Натомість культурно письменство було ще частково продовженням довоєнного, але в нових реаліях**. Стала чітко помітна національна диференціація літературного процесу***. Середовища письменників Західної України поділилися за естетичними та політичними критеріями, виник ідеологічний розлам на рівні національних спільнот****. У 1930-х роках література стала розвивалася в контексті мистецької естетики арт-деко, функціоналізму та модернізму, експериментів із формою і змістом. Проблемою на цьому тлі залишається взаємовплив між науковими та літературними й мистецькими середовищами

* Однак на рівні популярного читання серед інтелігенції домінували й інші стандарти. Зокрема, одним із найпопулярніших польських прозаїків 1880-х і «типово львівським» письменником був автор сатиричних романів та есеїв («Львівські історії») Ян Лям (Jan Lam) У перші десятиліття XX ст. роль популярного львівського поета на злону дня перейняв Генрик Збєжховський (Henryk Zbierzchowski). Зрештою, українське «Діло» та Літературно-науковий вісник (ЛНВ), видання «Просвіти», польська «Gazeta Narodowa», Towarzystwo Szkoły Ludowej (TSL) зі своєю бібліотекою, єврейська «Chwila» і Товариство ім. Переца пропагували часто власне таку, середню за естетичними вимогами, проте пізнавальну літературу. Це писання і професійних літераторів, і журналістів, і тих, кого згодом стали називати графоманами, спрямовані на зацікавлення інтелігенції та просвіту народу. Водночас кількість масової літератури – «страшних історій», любовних романів, пригодницької літератури, спиритичних видань «про духів», а також поява та популяризація детективів – лише збільшувала сегмент масової літератури й лектури. Це, як показав Ігор Набитович, – вдячний матеріал для історії повсякдення та уявлень.

¹⁷ Див. історичну панораму епохи: Biedrzycka A. Kalendarium Lwowa. 1918–1939. Kraków, 2012.

** Українська письменницька й читацька публіка довгий час перебувала в полоні «казки Першого листопада», Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) і подвигу Української Галицької армії (УГА), польська – «Оборони Львова» й міфу «львівських орлят», культу Юзефа Пілсудського (Józef Piłsudski) та Едварда Ридзя-Смігли (Edward Rydz-Śmigły), євреїв лякала пам'ять про україно-польське протистояння й погром 1918 р. Русофільське письменство (в особах Василя Ваврика, Юліана Яворського та ін.) до кінця 1930-х частково орієнтувалося на дореволюційну й емігрантську російську літературу, а частково стало радянофільським.

*** В українському та польському суспільствах проблематично залишалася подвійна ідентичність, наприклад, польсько-єврейська у випадку Дебори Фогель (Debora Vogel) та Бруно Шульца (Bruno Schulz) або пошук ідентичності (як у Гавриїла Костельника (Габор Костельник Гомзов) – між бачвансько-русинською, русько-галицькою, українською).

**** На тих, хто став сповідувати інтегральний націоналізм і поділяв естетику донцовського вісниківства, тих, хто визнавав ідеї християнського націоналізму Костянтина Чеховича, тих, хто був близьким до модернізму, лібералізму чи лівизни (як Михайло Рудницький, «Нові шляхи»). Звідси, наприклад, конфлікт між тими, хто підтримував національну парадигму жіночого письма у творах Катрі Гриневичевої, і тими, кому подобався феміністичний модернізм Ірини Вільде. Важливими були й міжособистісні стосунки, наприклад, давня конкуренція між Богданом Лепким та Андрієм Чайковським. Єврейська спільнота поряд із ваганнями (література на гебрійській/івриті, німецькій чи їдиші як «жаргоні») все чіткіше поставала перед викликом колонізації, асиміляції або «алії», еміграції і посилення національної ідентичності.

Львова*. Малодосліджені і проблеми масової літератури та «жовтої преси» міжвоєнтя («кримінали», перероблені «Шерльоки Голмси», пісні та «Сповіді батька замордованої Люсі» Генрика Заремби (Henryk Zaremby) про Горгонову – Ріту Горгон/Маргеріту Іліч (Margerita (Małgorzata) Gorgon, z domu Іліч), і питання того, чи справді вона була лише маргінесом друкованої продукції чи одним з її центрів? Важливі також питання міфологізації львівського «балаку» й пісень львівської/галицької вулиці на тлі розвитку літературних мов і міського койне львівської та галицької інтелігенції¹⁸. Залишається невирішеною проблема взаємодії й протиставлення української та польської мов і літератур й ситуації ідишу та єврейської літератури в польському соціумі.

Друга світова війна знову змінила все. Настав період першої радянзації Львова й краю (1939–1941), який тепер поступово заповнювався історико-філологічними дослідженнями (Олі/Олександри Гнатюк, Данила Ільницького, Віктора Мартинюка). Цей час естетичних, суспільних та ідейних вагань, вибору між нейтральністю і «бронзівництвом»¹⁹, лояльністю і страхом перед СРСР та УРСР у львівсько-галицькому контексті все ще потребує глибших студій. Зрозуміло, тоді йшлося про певний поліфонізм і поліглотизм: Львів та Галичину визнали територією побутування трьох чи чотирьох літератур, мов, культур: української, польської, єврейської (їдиш), російської. Йшлося і про українсько-російську чи російсько-українську культурну домінацію та радянізацію культури. Проблематичним і драматичним залишається загальний образ літературного Львова й Галичини 1941–1944 рр. З одного боку, тут виник образ активного українського літературного життя (як у спогадах Остапа Тарнавського), потужної діяльності «Українського видавництва» (яку демонструють праці Лариси Головатої), розвитку легальної преси (схарактеризованої в роботах Костянтина Курилишина). З другого – про специфіку польського літературного й журналістського життя в умовах колаборації з нацистським режимом, проблему польської «Gazety Lwowskiej», «Львівських вістей» та «Краківських вістей», і про жах знищення єврейських літературних середовищ у горнилі Голокосту, і про важке життя усіх національних спільнот. У цьому Львові й цій Галичині мовна ситуація також змінилася і замкнулася в колі німецької, польської та української мов, натомість їдишу й іврити була ліквідована.

* Наприклад, між ідеями Львівсько-варшавської філософської (Казимир Твардовський (Kazimierz Twardowski)), Роман Інгарден (Roman Ingarden) і Львівської математичної (Стефан Банах (Stefan Banach)), Леон Хвістек (Leon Chwistek) школи, львівської класичної філології (Ришард Ганшинець (Ryszard Gansiniec)) та літературно-мистецьких середовищ (від «Артесу» до «Сигналів», «Дванадцятки»). Не менш складною залишається проблема творення львівської літературної публіки чи її соціуму і становище тих, хто, як Богдан Ігор Антонич, «не був мандоліністом жодного гуртка» та кого вважали «митцями для мистецтва».

¹⁸ Поп.: Kurzowa Z. *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do roku 1939*. Warszawa, 1985; Kość J. *Polszczyzna południowokresowa na polsko-ukraińskim pograniczu językowym w perspektywie historycznej*. Lublin, 1999; Habela J., Kurzowa Z. *Lwowskie piosenki uliczne, kabaletowe i okolicznościowe do 1939*. Kraków, 1989; Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. Київ, 2003; Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. *Лексикон львівський: поважно і на жарт*. Львів, 2009; Мовна М. В. *Словник львівської говірки першої третини ХХ століття*. Львів: НТШ, 2013.

¹⁹ Hnatiuk O. *Odwaga i strach*. Wrocław, 2015.

Книжно-літературний Львів і Західна Україна післявоєнної радянської доби.

Після 1944 р. Львів та Галичина змінюються демографічно: єврейська спільнота знищена, польських міщан й інтелектуалів переселили до Польської Народної Республіки (ПНР), частина українських літераторів покинула край і стала творити Галичину в діаспорі, частина була піддана репресіям і депортаціям, однак частина не покинула краю²⁰. Питанням цього періоду залишається міра переходу галицьких письменників різних поколінь на стандарти і шаблони радянської літератури, рейки соціалістичного реалізму*. Постало питання і офіційної російсько-української двомовності та двокультурності, а також формування креолізованого варіанта української мови, т. зв. суржику. В умовах Західної України він формувався, зокрема, на підставі російської мови й місцевих говорів. Цей феномен згодом перекочував і в пострадянську культуру Львова й краю і став проблемою наукових та суспільних дискусій²¹.

Львів, література й Галичина: пострадянський час. Доба після 1991 р. в історії львівської західноукраїнської літератури не менш складна й, найголовніше, ще незакінчена. У ній поєднано різні складові: пострадянська естетика, модернізм і постмодерну естетику. Частину літературних традицій цього часу було закладено ще в 1960–1970-х роках, частину – у «післячорнобильській бібліотеці» (термін Тамари Гундорової), тобто у другій половині 1980-х, на тлі формування радянського перебудовного дискурсу. З цих традицій вирости нові літературні нурти й групи, які згодом обрали своїм напрямом постмодернізм (від «Лугосаду» до «Бу-Ба-Бу», «станіславівського феномена», що, зокрема через постать Юрія Андруховича, контактували між собою). Від 1990-х до 2010-х років сформувалися нові покоління письменників*. Ця нова література невід’ємна від культурної та суспільної атмосфери незалежної України, що теж змінюється під впливом непередбачуваних викликів незалежності: від періоду великих ілюзій і частково несправджених

²⁰ Генегга Р. Львів: нові міщани, студенти та режим 1944–1953 рр. Львів, 2015.

* Ймовірно, лише деякі з авторів, наприклад, Ярослав Галан, у частині текстів повністю дотримувалися стандартів робітничих романів, «антибандерівських» чи «антикапіталістичних», антиунійних памфлетів. Під маскою соцреалізму приховувалися й певні довоєнні сюжети (як в історичній романістиці Романа Іваничука та Романа Федоріва, Теодора Микитина, частково – Тараса Мигала, Бориса Загорулька, зрештою, у «Сестрах Річинських» Ірини Вільде) і навіть соціалістичний модернізм, у руслі якого розвивалася тогочасна архітектура. Львівський/галицький радянський дискурс був різножанровим (від лірики до детективів Ростислава Самбука і фантастики Олега Романчука), різновекторним та різномовним: львівськими письменниками були й україномовні Роман Іваничук, Романа Федорів, і Роман Кудлик, і Роман Лубківський, і Михайло Петренко, і двомовний Володимир Беляєв (Владимир Беляев), і російськомовні Ангеліна Буличова (Ангелина Булычева) та Златослава Каменкович (Златослава Каменкович). Важливою залишається проблема антирадянської «літератури опору» (термін Любомира Сеніка): від повоєнного підпілля (Михайло Дяченко – Марко Босслав) до дисидентів 1960–1970-х років (Ігоря та Ірини Калинців, Михайла Осадчого, Івана Гнатюка).

²¹ На тлі дуже вразливого нині, хоч маргінального для Львова й Галичини, питання русофонної/російськомовної літератури та культури. (Пор.: Puleri M. Ukrainian, Russophone, (Other) Russian: Hybrid Identities and Narratives in Post-Soviet Culture and Politics. Frankfurt: Peter Lang, 2020). В умовах міста і краю, особливо в час незалежності, вона зводилася до малого сегмента – такого, наприклад, як повністю російськомовний випуск «станіславівського» журналу «Четвер(г)» (№ 6) або контраверсійна творчість Ігоря Клеха (Игорь Клех) чи «протестні» російські тексти україномовного перед тим Романа Скиби.

* Від Мар’яни Савки, Маріанни Кіяновської, Ірини Старовойт, Олени Галети, Дарії Сироїд до Тимофії Гавриліві, Назара Федорака, Остапа Сливинського, Любка Дереша.

надій та економічних криз 1990-х до двох революції (Помаранчевої та Гідності), гібридної війни 2014 р., епідемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення Росії в Україну 2022 р. Проблемою залишається специфіка українського постмодерну й постпостмодернізму чи метамодернізму і його галицько-львівського різновиду. Його треба досліджувати, як і масову пострадянську літературу, й особливо віртуальні тексти – комп'ютеризовану літературу всіх для всіх. Тут тексти трансформуються в пости соціальних мереж, здатні змінити суспільну свідомість, зробити текстуальний світ реальним і змусити повірити в нього.

Отже, львівська чи галицька літературна традиція пройшла довгий складний шлях, бо й сама в силу суспільно-історичних, етнодемографічних трансформацій стала простором конкуренції та переплетіння різних за мовно-культурною ідентичністю літературних традицій. Тематично якась її частина була зосереджена довкола локальних проблем і формувала образ самого Львова та краю²², інша ж прагнула вирватися з кола того, що вважала «львівськістю» чи «галицькістю», до вічних тем і сюжетів європейської та світової літератури. На тлі нинішньої реальності, теорій Френсіса Фукуями (Francis Fukuyama) про «кінець історії», а також пророцтва кінця літератури важко спрогнозувати, як має виглядати оновлена історія літератури Львова й Галичини. Зараз маємо (щонайменше) три спроби її написання²³. Очевидно, їх би мав підсумовувати максимально інформативний та концептуальний текст, близький або до «Нарисів українсько-руської літератури» І. Франка, або до нових західних хронологічних курсів історії літератури. Такий текст міг би синхронізувати філологічну й історико-суспільну парадигми, щоб їх однаково добре сприймали літературознавці, лінгвісти та історики, і повинен би вести до аналогічної історії української літератури. Її можна було б трактувати і як історію літературного процесу, в який інкрустовано історію культури й мови, політичну історію тощо, і як історію культури, мови та політичну історію, розглянуту з погляду літературної історії. Теоретично текст такого типу мав би показувати історичний, літературний та культурний процеси у Львові й Галичині водночас як упорядковану систему, як різнопланову мозаїку, у якій співіснують елементи різних систем та підсистем, і динамічний калейдоскоп, де постійно рухаються й змінюються системи та їхні мозаїчні елементи. Кожна з цих моделей діє водночас на різних етапах історії міста й краю, і їх (так чи так) треба враховувати. Звісно, це лише ідеал, що нагадує башту зі слонової кості, цінність якої треба ще довести. Проте й він необхідний не лише для глибшого пізнання історії та культури Львова,

²² Див.: Kotyńska K. *Lwów. O odczytywaniu miasta na nowo*. Kraków, 2015; Галета О. Від антології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кін. XIX – поч. XXI ст. Київ, 2015. С. 329–367.

²³ Крім «галицької» частини нарису історії літератури Івана Франка, див. також русофільський «Краткий очерк истории галицко-русской письменности» Василя Ваврика (Лувен, 1968), електронну «Літературна історія Львова. Пунктирний курс» Івана Лучука (2015), есей «Чи можлива історія галицької літератури?» (2010) та «Можлива історія галицької літератури» Юрія Прохаська (2013). Наразі вони слугують пропозиціями до ширших досліджень. (Див.: Лучук І. Літературна історія Львова. Пунктирний курс. URL: <https://zbruc.eu/node/35030> (дата звернення: 5.06.2019); Прохасько Ю. Можлива історія галицької літератури (I). URL: <https://zbruc.eu/node/15625> (дата звернення: 8.08.2019); Прохасько Ю. Можлива історія галицької літератури (II). URL: <https://zbruc.eu/node/21521> (дата звернення: 8.07.2019). З'явився й популярний образ літературного Львова (Львів – місто натхнення. Література / упоряд. О. Муха. Львів, 2017).

Галичини, а й для емоційного підсилення, «покріплення сердець» у нелегкий історичний час.

REFERENCES

- Biedrzycka, A. (2012). *Kalendarium Lwowa. 1918–1939*. Kraków [in Polish].
- Biruilov, J. (Ed.). (2008) *Arkhitektura Lvova: Chas i styli XIII–XXI st.* Lviv: Tsentrvyropy [in Ukrainian].
- Charewiczowa, Ł. (1938). *Historiografia i miłośnictwo Lwowa*. Lviv [in Polish].
- Collins, R. (1998). *The Sociology of Philosophies: A Global Theory of Intellectual Change*. Belknap: Harvard University Press [in English].
- Dolynska, M. (2014). *Lviv: prostir na tli meshkantsiv (XIII–XIX st.)*. Lviv: Vyd. UKU [in Ukrainian].
- Franko, I. (1910). *Narys istorii ukrainsko-ruskoj literatury do 1890 r.* Lviv: Nakladom Ukr.-rus. vyd. spilky [in Ukrainian].
- Geller, (1994). *Jidysz – język Żydów polskich*. Warsaw: PWN [in Polish].
- Habela, J., & Kurzowa, Z. (1989). *Lwowskie piosenki uliczne, kabaretowe i okolicznościowe do 1939*. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne [in Polish].
- Haleta, O. (2015). *Vid antolohii do ontolohii: antolohiia yak sposib reprezentatsii ukrainskoj literatury kin. XIX – pochatku XXI st.* Kyiv: Smolokyp [in Ukrainian].
- Haleta, O., Hulevych, E., & Rybchynska, Z. (Comps.) (2010). *Istorii literatury: Zbirnyk statei*. Kyiv: Smolokyp; Lviv: Litopys [in Ukrainian].
- Havryliv, T. (Ed.). (2015). *Pysmenstvo Halychyny v mizhkulturnii vzaiemodii*. Lviv [in Ukrainian].
- Heneha, R. (2015). *Lviv: novi mishchany, studenty ta rezhym 1944–1953 rr.* Lviv: Vyd. LNU im. I. Franka [in Ukrainian].
- Hnatiuk, O. (2015). *Odwaga i strach*. Wrocław [in Polish].
- Hollier, D. (Ed.). (1994). *A New History of French Literature*. (2nd ed.). Cambridge, Mass.; London [in English].
- Holyk, R. Y. (2015). *Kulturna pamiat i Skhidna Yevropa: pysemna kultura ta formuvannia suspilnykh uiavlenn.* Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakovycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Huizinga, J. (1924). *The Waning of the Middle Age*. London: E. Arnold & Co. [in English].
- Ilnytskyi, M. (1999). *Drama bez katarsysu: Storinky literaturnoho zhyttia Lvova pershoi polovyny XX st.* (Vol. 1). Lviv: Misioner [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, M. (2001). *Drama bez katarsysu: Storinky literaturnoho zhyttia Lvova pershoi polovyny XX st.* (Vol. 2). Lviv: Misioner [in Ukrainian].
- Isayevych, Ya., Lytvyn, M., & Steblii, F. (Eds.). (2006). *Istoriia Lvova* (Vols. 1–3). Lviv: Tsentrvyropy [in Ukrainian].
- Khobzei, N., Simovych, K., Yastremska, T., & Dydyk-Meush, H. (2009). *Leksykon lvivskyi: povazhno i na zhart*. Lviv [in Ukrainian].
- Kość, J. (1999). *Polszczyzna południowokresowa na polsko-ukraińskim pograniczu językowym w perspektywie historycznej*. Lublin [in Polish].
- Kotyńska, K. (2015). *Lwów. O odczytywaniu miasta na nowo*. Kraków [in Polish].
- Kurzowa, Z. (1985). *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do roku 1939*. Warsaw: PWN [in Polish].

Luchuk, I. (2015). *Literaturna istoriia Lvova. Punktyrnyii kurs*. Retrieved from: <https://zbruc.eu/node/35030> [in Ukrainian].

Matusiak, A. (2007). *W kręgu secesji ukraińskiej. Wybrane problemy poetyki twórczości pisarzy «Młodej Muzy»*. Wrocław [in Polish].

Moretti, F. (1998). *Atlas of the European Novel 1800–1900*. London: Verso [in English].

Movna, M. V. (2013). *Slovnnyk lvivskoi hovorivky pershoi tretyni XX st.* Lviv: NTSH [in Ukrainian]

Mukha, O. (Ed.). (2017). *Lviv – misto natkhnennia. Literatura*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva [in Ukrainian].

Pachlovska, O. (1998). *Civiltà letteraria Ucraina*. Roma: Carocci Editore [in Italian].

Perkins, D. (1992). *Is Literary History Possible?* Baltimore; London [in English].

Prokhasko, Yu. (2013). *Mozhlyva istoriia halytskoi literatury* (Pt. 1). Retrieved from: Retrieved from: <https://zbruc.eu/node/15625> [in Ukrainian].

Prokhasko, Yu. (2014). *Mozhlyva istoriia halytskoi literatury* (Pt. 2). Retrieved from: Retrieved from: <https://zbruc.eu/node/21521> [in Ukrainian].

Puleri, M. (2020). *Ukrainian, Russophone, (Other) Russian: Hybrid Identities and Narratives in Post-Soviet Culture and Politics*. Frankfurt: Peter Lang [in English].

Sanchez Carrión, J. M. (1992). Las lenguas vistas desde la historia versus la historia vista desde las lenguas (o el giro copérmicano de un nuevo discurso social). Proceedings of the XI Congress of Basque Studies: «Nuevas formulaciones culturales: Euskal Herria y Europa» (pp. 89–143). Donostia: Eusko Ikaskuntza [in Spanish].

Shevelov, Yu. (2003). *Vnesok Halychyny u formuvannia ukraïnskoi literaturnoi movy*. Kyiv: KM Akademiia [in Ukrainian].

Shmeruk, Ch. (1992). *Historia literatury jidysz*. Wrocław: Ossolineum [in Polish].

Wexler, P. (1991). Yiddish – The Fifteenth Slavic Language. A Study of Partial Language Shift from Judeo-Sorbian to German. *International Journal of the Sociology of Language*, 91, 9–150 [in English].

Roman HOLYK

Doctor of Historical Sciences

Senior Research Fellow at the Department of Modern History of Ukraine

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3123-1920>

e-mail: roman_holyk70@ukr.net

THE SYSTEM, MOSAIC OR KALEIDOSCOPE: LINGUISTIC, LITERARY AND CULTURAL HISTORY OF LVIV AND HALYCHYNA AS AN INTELLECTUAL ISSUE

The question of methodological bases and synthesis of research around Lviv and Halychyna is raised. It is studied how Lviv studies and Halychyna studies developed at different stages, maps of research of Lviv and Halychyna are outlined: from the texts by the older generation of

researchers of this problem of the 19th – middle of the 20th century to the works of scientists of the late 20th – early 21st century. Thematic niches of this research map are outlined: the studies on social history, language, literature, book culture, and other phenomena. Emphasis is placed on the institutional and professional division of research, the existence of information barriers among philologists, historians, linguists, and cultural studies scholars; Ukrainianists, Polonists, Germanists, experts in the history of the culture of Central and Eastern Europe, etc. The world and Ukrainian experience of building complex schemes of history of the cities and regions as social, linguistic, cultural, and literary centers are briefly analyzed. Different approaches to writing different types of histories of languages and literatures as social phenomena are analyzed. A theoretical attempt is made to model and combine different dimensions of the social, cultural, linguistic, and literary history of Lviv and Halychyna in general.

It is noted that the beginnings of this complex and complicated history should be derived from the literary heritage, social and political history of the medieval «Proto-Halychyna» and Lviv. It is described through the prism of the Ruthenian (Ukrainian) tradition at the first stage and the gradual break with this tradition, its Latinization, Germanization and Polonization after the 1340s. The specifics of the late medieval and early modern history of the Rus' voievodship, the role of Ruthenian (Ukrainian), Polish and other book cultures in the functioning of the society of that time are clarified. Interactions between the Latin and post-Byzantine cultural heritage of Lviv and the region in this period are revealed. The main changes in the development of culture, language, literature and books in the context of Austrian Lviv and the newly formed Halychyna and Volodymyr after 1772 and before 1918 are traced. Attention is drawn to the profound transformations in the ethno-social, cultural, linguistic and literary spheres of city life during and after World War II. The main parameters of the Soviet and post-Soviet linguistic, cultural and literary situation are revealed and compared.

Keywords: Lviv, Halychyna, history, language, literature, culture.